

1999. 5. Квітко І. С. Борис Грінченко — видавець, редактор, автор популярних книжок для народу // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики: Доповіді та повідомлення Міжнародної наукової конференції 25–26 серпня 1995 року. Львів, 1996. С. 420–428. 6. Коновець О. Ф. Просвітницький рух в Україні (XIX–перша третина XX ст.). К., 1992. 7. Луговий О. Визначне жіноцтво України. Історичні життєписи. К., 1994. 8. Неживий О., Нежива Л. На ниві добротворення (До 135-річчя з дня народження Марії Загірньої) // Дивослово. 1998. № 6. С. 13–15.

УДК 002.2

Б. В. Іваницька

ФОРМУВАННЯ НОВИХ ТИПІВ НАВЧАЛЬНИХ ВИДАНЬ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД XIX ст.

Викладено відомості про формування та розвиток українських читанок у XIX — на початку XX ст. Висвітлено погляди видатних діячів культури та освіти на виховання, школу і навчальні видання.

In this article you can find the detail information about creation and development of Ukrainian literature for pre-schools (books named «chytanka») in XIXth — the beginning of XXth centuries. The main ideas of famous Ukrainian cultural and educational leaders in teaching basic knowledge skills, manners and social behavior has been showed, and their ideas about educational literature has been showed as well.

Новим типом навчальних видань у XIX ст. на українських теренах стали читанки та букварі.

Авторство перших гімназійних підручників для читання, нового зразка, укладених відповідно до концептуальних засад національного шкільництва, належало А. Крушельницькому. «Читанка» для першого класу складалася із вдало підібраних тематично та добре організованих композиційно структурних одиниць. Розділ «Епічна поезія» містить казки, перекази і легенди. Також подаються і народні казки («Лисичка-Сестричка і Вовк-Панібрат», «Івасик Телесик», «Калинова сопілка» та ін.), казки Г. Х. Андерсена («Погане каченя», «Білявка»), казки братів Грімм («Чародійна скрипка», «Хатка в лісі»), а також перекази («Кирило Кожум'яка», «Перекази про давній Київ» І. Левицького, «Вибір гетьмана» Т. Шевченка та ін.). Наступний ліричний розділ цієї читанки містить твори: «Наша слава» Т. Шевченка, «На святий вечір» Б. Лепкого, «У страшний четвер» В. Щурата та низка інших. Отже, доволі багато творів з елементами фантастики. Це, на думку фахівців, позитивно впливає на виховання та освіту школяра-гімназиста. У підручнику зібрані твори не тільки українських авторів, але й зарубіжних, що дає можливість школярам ознайомитися з культурою життя інших народів. А. Крушельницький у цьому розділі, як і в наступних, послідовно впроваджує у практику концептуальні засади шкільного книговидання, що враховують психологічні особливості дітей, рівень їхнього розвитку, коло інтересів та потреб.

Упорядник «Читанки» намагався подати дитині пізнавальну інформацію з різноманітних сфер, використовуючи різні жанри. Зміст «Читанки», для першого гімназійного класу, був насичений творами переважно історичної тематики, казками, переказами та легендами. Окрім них, були ще й вірші та смішинки. Таке тематичне та жанрове розмаїття відкривали перед дитиною ще незвіданий світ літератури, історії, географії та інших галузей знань, демонструючи водночас багатий доробок українського народу.

«Читанка» А. Крушельницького для другого класу принципово не відрізнялася від попередньої. Додалися лише науково-популярні розповіді, що поглиблювали знання з географії та етнографії. Такі розвідки у доступній формі знайомили дитину з особливостями природи рідного краю, спонукали її до поглибленого вивчення певного явища.

Зміст «Читанки» для другого класу поглиблював знання з історії, географії, літератури та інших наук, а також уміння логічно мислити, аналізувати та робити самостійні висновки. Підґрунтям для цього була «Читанка» для попереднього класу гімназії. При укладанні цього підручника автор використав підходи, які роками розроблялися у видавничих товариствах, школах та інших просвітніх організаціях.

А. Крушельницький видав також «Читанку» для третього класу середньої школи. Вона вийшла у друкарні Наукового товариства ім. Т. Шевченка 1912 року. За структурою книга не відрізнялася від попередніх. Задум був той самий — збагатити дитину знаннями про українську народну творчість, українську та світову літературу, географію та історію. Зміст цього підручника доповнився тематично і жанрово, оскільки попередні створили підґрунтя для сприйняття складнішого матеріалу. Автор дотримувався структури, до якої звикли школярі, що давало можливість не змінювати своєрідний стереотип пізнання, який потрібно було лише вдосконалити і збагатити. До розділу «Казки. Перекази. Легенди. Міфи.» додалися тільки міфи. Тексти, які входили до цього розділу, були складнішими для сприйняття, вимагали глибокого осмислення. Сюди ввійшли «Пригоди Сайда» В. Гауффа, народний переказ «Золоті ворота в Києві», народні легенди «Київська Лавра» та «Великодна п'ятниця», старогерманський міф «Зачарований скарб», старохристиянська легенда «Фока» та низка інших цікавих розповідей. Новим, порівняно з іншими читанками був розділ «Думи — Історичні поеми». Автор не помилився, склавши козацьку думу «Азівські брати», народну пісню «Руйнуване Січи», історичні поеми, зокрема «Маврський халіф» Г. Гайне, «Прощання козака» Т. Шевченка, «Роберт Брюс, шотландський король» Лесі Українки, «Чернець» Т. Шевченка та інші. Знання історії домінували у навчальному процесі, про що свідчить тематичне спрямування підручника. Автор дуже ретельно поставився до способу подання матеріалу, застосувавши ілюстративний ряд засобів зацікавлення, щоб складний матеріал добре сприймався та запам'ятовувався.

У розділі «Сьміховинки — Нариси — Історичні оповідання» вміщувалися смішні та, водночас повчальні матеріали, що мали виховне значення. Серед них можна виділити народні жарти та смішинки: «Добрий кравець», «Лінива», «Старий Максимець»; нариси: «Цвіт щастя» Б. Лепкого, «В долах» О. Кобилянської, «Мій злочин» І. Франка та багато інших. За допомогою такого матеріалу дитина бачить надбання народу, багатство його душі та велике почуття гумору. Така змістовна інформація викладена саме українською мовою та збудована на реаліях українського життя, сповнювала школяра почуттям поваги до рідної мови та літератури, що було надзвичайно важливим для формування особистості в тогочасних умовах. Основний акцент, у цьому розділі, робиться на історичних оповіданнях, серед яких: «В Чернівцях на перевозі» О. Маковея, «Подорож Сагайдачного до Кафи» А. Чайковського, «Степовий гість» Марка Вовчка та інші. Ознайомлення з цими оповіданнями сприяло поглибленню знань учнів з історії краю, а відтак формувало в них уявлення про українські історичні та національні традиції.

Наступний розділ «Читанки» — «Побутові оповідання» — акцентує увагу на вивченні побуту та звичаїв українського та інших народів світу: «Два сини» Марка Вовчка, «Буря» М. Коцюбинського, «Ранок у лісі» І. Франка, «Катарина» В. Пруса та інші.

До окремого розділу «Читанки» А. Крушельницького — «Балади» входили поеми («По воді піду» та «Окуляри» С. Рудницького, «Три шляхи» Т. Шевченка, «Прощанє рідного краю» А. Могильницького, «Лицар Олександр» І. Франка); балади («Балада про князя старця» П. Куліша, «Король Гуцул» О. Федьковича); пісні, думи, елегії, байки та притчі. Твори, які представляли нові жанри для школяра, вдало вводилися в текст у поєднанні з уже відомими, що вказує на велику редакторську майстерність автора та його обізнаність з проблемами педагогіки.

У навчальній програмі передбачено вміст наукового матеріалу, який також подавався у вигляді різних жанрів наукової прози. Важливе місце в «Читанці» займав розділ «Спомини», до якого входили матеріали з історії, географії, літературознавства та інших галузей знань. Історична тематика висвітлювалась через спогади автора про ті чи інші факти або події, зокрема, «День в Остендії» С. Грущенка, «З подорожи до Норвегії» М. Коса, «Пороги по Дніпрі» О. Кониського, «Ялта і околиця» О. Кисілевської, у життєписі «Пантелеймон Куліш» О. Романчука, автобіографічному описі, «Молоді літа І. Франка», статтях з історії: «Старий Київ» Г. Хоткевича, «Москва» А. Коса, «Краєвид Поділля і Покуття» та «Наші гори» С. Рудницького, «Краєвид Польщі» М. Конопніцької. Географічна та біологічна тематика реалізовувались у вигляді статей: «Взаїмна поміч у звірят» П. Крапоткіна, «Жите українських переселенців у Канаді» В. Короліва.

Закінчувалася «Читанка» публікаціями промов видатних діячів української науки, культури та освіти, на урочистих зібраннях з різних приводів: «В роковини смерті Т. Шевченка» І. Копача, «Привіт на Сокільське Сьвято» Т. Лежогубського та інші.

Отже, автор «Читанки» уважно стежив за публікаціями як галицької, так і зарубіжної періодичної преси з педагогіки, вивчав та аналізував їх, дбаючи про відповідність змісту та структури вимогам тогочасної прогресивної педагогічної думки.

Структура «Читанки» для четвертого гімназійного класу суттєво не відрізняється від видань для попередніх класів. Тут додалися лише жанри прози та поезії. Завданням «Читанки» було підготувати дітей до навчання в старших класах гімназії. У цьому підручнику до розділу «Поезія» входили казки: «Гордий цар», «Синій лис» та інші; перекази: «Довбуш» О. Федьковича, «У волинській тихій стороні» В. Щурата, а також міфи. Окремими розділами у виданні були легенди та балади. Значне місце відводилося прозі, особливо багато оповідань («Орися» П. Куліша; «Вільна Болгарія» І. Базова; «Битва» О. Кобилянської), повістей («Запорозький суд» (з повісті «Чорна рада») П. Куліша, «Молодий намісник» (з повісті «Фараон») Б. Пруса, «На баштані» (з повісті «Хмари») І. Нечуя-Левицького, «Польова царівна» (з повісті «Пропаша сила») П. Мирного). Тут помітно посилювалося розумове навантаження. Повісті, запропоновані автором, вимагали підготовки з історії, вміння логічно мислити та аналізувати матеріал. Особливе місце відводилося драмам, які школярі четвертого класу, мали можливість читати: «Герострата» (монолог у трьох сценах) В. Самійленка, «Предслава і Святослав» (з драми «Сон князя Святослава») І. Франка, комедію «Ревізор з Петербурга» М. Гоголя. Автор продумано підібрав матеріал, що сприяло розширенню світогляду школяра та поглибленню його знань. Засади концепції шкільного книговидання передбачили наявність елемента новизни у навчальному процесі, що успішно було втілено у підручнику.

Наступні розділи «Читанки» містили повідомлення з різних галузей знань і мали просвітницький характер. Розділ «Історія» включав наступний матеріал: «Грецькі кольонії на Україні» М. Грушевського, «Старий Львів» та «Львівське Ставропігійське Братство в XVII в.» І. Крип'якевича, «Київ осередок культурного життя на Україні в XVII віці» М. Грушевського та інші. У розділі «Розвідки» вміщувалася інформація з історії літератури, етнографії: «Ідейна й артистична сторона твору «Слово о полку Ігоревім» Б. Лепкого, «Українські народні пісні і їх зв'язь з життям народу» Ф. Колеси та ряд інших. Цей розділ подавав найважливіші наукові доробки тієї доби, що допомагало школяреві у формуванні знань з певних галузей. Завершується «Читанка» промовама та листами.

«Читанка» А. Крушельницького — зразок ідеального втілення основних засад шкільного книговидання в укладанні навчальної літератури, де враховано рівень розвитку учня, цільове призначення книги та особливості середовища, в якому перебувала дитина.

Підручник «Буквар і перша читанка» складений та виданий у Сполучених Державах, Союзом Українських Робітничих Організацій, для дворазового навчання в тиждень дітей українських емігрантів. «Буквар і першу

читанку» можна поділити на дві частини. Вивчаючи першу частину підручника, дитина ознайомлюється зі звуками та буквами, подаються приклади написання складів, пізніше простих речень.

Перед другим розділом «Першої читанки», автори подають писану і друковану «Українську азбуку». У читанці немає окремих підрозділів. Вірші, казки, оповідання, байки, які вміщені у підручнику виконують виховну функцію. Автори текстів переконують дітей у тому, що вони повинні любити своїх родичів, слухатися старших та добре поводитися. Також не пустувати на дорогах, дотримуватись правил особистої гігієни, завжди бути охайними. Подаються і пізнавальні тексти: «На фермі», «Пори року», «Доба, тиждень, місяць і рік», «Кілько днів мають місяці?». Розповідається про робітників фабрик у Сполучених Державах та їхню заробітну плату, нелегку працю з ризиком для життя. Складені також відомості про Україну, Канаду, Сполучені Штати, які можна знайти в текстах «Сполучені Держави», «Канада», «Україна», «Західня Україна», «Школа на Україні».

Без сумніву, що це видання допомогло дітям українських емігрантів навчитись не тільки читати і писати, але й дізнатися багато нового та закласти основи для розвитку особистості.

Підручник «Рідна мова. Читанка для третього року навчання» складений та виданий у 1928 р. Державним видавництвом України міста Харкова. Книга поділена на умовні розділи («Весна», «Тарас Шевченко», «Зима», «Царя нема», «Іван Франко» та ін.).

Оскільки читанка розрахована на старшого, більш досвідченого читача, то мова у ній складніша, ніж у читанках для молодших класів. У ній розміщені невеликі уривки творів українських та зарубіжних письменників: С. Черкасенка «Василько», І. Франка «Малий Мирон», О. Кобилянської «Любов до землі», І. Нечуй-Левицького «Баштан», «Ярмарок у Білій Церкві», П. Мирного «Купання», «Базар»; Т. Бордуляка «На здоров'я корові», П. Панча «Перекупка», М. Коцюбинського «Гроза», Г. Андерсена «Льон», Г. Епіка «Лібкнехт», К. Бальмонта «Коваль», І. Дайхеса «Залізо», Д. Лондона «Золотий яр» та ін. Подані також вірші В. Алешка, М. Чернявського, М. Рильського, П. Куліша, Г. Косиченка, О. Олеся, І. Франка, Г. Чупринки, С. Черкасенка, Є. Плужника, В. Сосюри, П. Тичини, М. Коцюбинського, Б. Грінченка та багатьох інших.

У читанці вміщені тексти, які містять пізнавальну інформацію про різноманітні професії: «Сукняне місто» В. Юрезанського, «Цукроварня в селі Гуровці» О. Лана, «Тютюнництво і тютюнова промисловість» М. Шамрая, «Швець працює» М. Хвильового, «Миколка на заводі» А. Шаблинка, «На американському заводі» У. Сінклера, «Коваль» К. Бальмонта, «Шлях скляної пляшки» Владко, «В шахтах» В. Келермана, «Сіль та її добування» Л. Воронця та ін.

Подано багато описових текстів: «Осінь» І. Франка, «Осінь» І. Нечуй-Левицького, «Степ» Н. Кобринської, «Весна» М. Чернявського, «Весна», «Гроза» М. Коцюбинського, «В лісі» А. Паніва, «Дощ» С. Васильченка, «В степу» В. Винниченка, «Ліс» Б. Грінченка.

Варто згадати і про те, що деякі тексти «Читанки» політизовані: «Промова Н. К. Крупської на II з'їзді рад СРСР», «Ілліча поранено» І. Іванова, «Я червоний боєць» М. Гордієнка, «Лютнева революція» Окунєва, «Із життя Леніна» В. Еллана, «Інтернаціонал молодих ленінців», «Як почався дитячий рух» Т. Карлова.

У «Читанці» подано дуже мало ілюстрацій, різноманітних фото, хоча вони вдало поєднуються зі змістом основного тексту. Окрім ілюстрацій автори «Читанки» вмістили портрети і фото громадських та партійних діячів.

«Читанка для третього року навчання» поєднала в собі багато текстів, уривки творів відомих українських та зарубіжних письменників, завдяки чому зацікавлювала та знайомила маленьких читачів не лише з життям, звичаями, традиціями та побутом свого народу, але й інших. Єдиним недоліком була велика політизованість окремих текстів, вміщених у цьому навчальному виданні.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що провідні українські педагоги, громадські та культурні діячі вважали своїм обов'язком забезпечити національну школу відповідними підручниками. Незважаючи на заборону навчального книговидання українською мовою, цензурні утиски, в умовах яких розвивалось шкільництво на сході України, а також опір, що його чинила австро-угорська влада на західноукраїнських теренах, у другій половині XIX — на початку XX ст. було укладено та видруковано низку унікальних за змістом видань. Ці навчальні книги закладали підвалини українського шкільництва, своїми діями забезпечували реальність гасла «українська школа для української дитини», були джерелом формування національної самосвідомості та любові до своєї рідної землі. Варто зазначити, що всі, без винятку, укладачі національних підручників усвідомлювали, що для успіху навчання найдоцільніше проводити його рідною мовою дитини, використовуючи український матеріал, який би мав велике виховне значення. Свої передові педагогічні ідеї, видатні діячі української культури втілювали переважно у таких навчальних книгах як букварі та читанки. Зокрема, читанки уклали О. Партицький, Ю. Романчук, А. Крушельницький. Всі ці підручники побудовані на новітніх методичних засадах. Тексти для читання — це твори класиків української літератури Т. Шевченка, Л. Глібова, І. Котляревського, П. Куліша, Марка Вовчка, Лесі Українки, Б. Грінченка та інших видатних майстрів слова, зразки фольклору (прислів'я, приказки, казки, легенди, оповідки, думи, пісні, загадки), науково-популярні оповідання з різних галузей знань.

Досвід видатних діячів української культури, що брали участь у підготовці та випуску навчальних видань у другій половині XIX — на початку XX ст. не втратив своєї цінності і в сучасних умовах національного книговидання.

1. Благий В. Шкільництво в Галичині на початку ХХ ст. Львів, 1999. 2. Видавнича справа та редакційна справа в Україні: Постаті і джерела (XIX — перша третина ХХ ст.): Навч. посібник / За ред. Н. Зелінської. Львів, 2003. 3. Видання «Просвіт» Галичини: Книги та аркушева продукція (1868–1939): Бібліогр. покаж. К., 1996. 4. Історія української педагогіки / За ред. М. С. Грищенка. К., 1973. 5. Ковба Ж. М. «Просвіта» — джерело знання, добро і воля українського народу. Дрогобич, 1993. 6. Корнєєва Г. Видання читанок у Галичині в другій половині XIX — першій половині ХХ ст. (до 1939 р.) // Палітра друку. 1999. № 2. С. 74–77. 7. Курляк І. Е. Класична освіта на західноукраїнських землях. Тернопіль, 2000. 8. Кучерук Б. О., Кравець В. П. Історія української школи і педагогіки. Тернопіль, 1999. 9. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. П. Історія української педагогіки. К., 1999. 10. Панкевич Г. Антін Крушельницький — педагог // Жовтень. 1988. № 7. С. 113–115. 11. Підлужна Г. Становлення методики читання в українській школі (XIX–XX ст.): [Погляди укр. педагогів та письменників про читання дітей молодш. шк. віку] // Рідна школа. 2002. № 2. С. 62–64. 12. Сірополко С. Історія освіти на Україні. Львів, 1937. 13. Скрипченко Н. Ф. Першооснови літературної освіти в початковій ланці школи / / Початкова школа. 1994. № 5. С. 40–45. 14. Сухорський С. Антін Крушельницький — еталон педагога і громадянина // Основа. 1995. № 4. С. 5–7. 15. Сухорський С. Народні школи Галичини // Основа. 1991. № 2. С. 7–12.

УДК 655.59(477.85)

О. З. Ножак

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ МОЛОДІЖНОЇ МИСТЕЦЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ «СОКІЛ» (М. ЧЕРНІВЦІ)

Висвітлено основні моменти діяльності молодіжної мистецької асоціації «Сокіл», яка була заснована у Чернівцях 1999 року. Один із аспектів діяльності названої організації — книговидавництво. Аналізується два періоди книговидавничої діяльності ММА «Сокіл»: перший, означений несистематичною участю в процесі книговидавництва України, і другий, характерний більш систематичним підходом до видавничої справи.

The basic moments of activity of youth artistic association «Falcon» are reflected, which was founded in Chernivtsyah to a 1999 year. One of aspects of activity of the adopted organization — book-publishing. Two periods of publishing activity are analysed MMA «Falcon»: first, marked by unsystematic participation in the process of book-publishing of Ukraine, and second, characteristic by more than systematic approach to publishing business.

Останнім часом можна помітити активний розвиток книговидавничої справи в Україні. Дослідники відзначають розширення в державі «потужного інтелектуального руху» [8, с. 31]. До цього спричинилися два фактори. По-перше, наприкінці 90-х рр. минулого століття, в Україні сформувалося коло професійних видавців і друкарів, продукція яких здатна конкурувати з європейською. По-друге, настав такий момент, коли накопичення «літературної інформації» в загальнокультурній аурі Чернівців досягло критичної межі, що й відобразилося в активізованому книговиданні. Таким чином, посилювалося книговидавництво в Україні загалом, і в Чернівцях зокрема.